

Zpřístupnění elektronických zdrojů z digitálního archivu

- jak a pro koho -

Ludmila Celbová *

ludmila.celbova@nkp.cz

Markéta Simonová **

marketa.simonova@nkp.cz

Martina Tatranská ***

martina.tatranska@nkp.cz

Abstrakt:

Příspěvek se zabývá okruhem problémů vyplývajících z archivace elektronických zdrojů. Podobně jako v předložském příspěvku se i letos autorky zabývají získáváním, uchováváním a zpřístupňováním těchto zdrojů. Jejich pozornost je koncentrována na specifikace situací v oblasti legislativy ve vybraných zemích a poukazují na současnou situaci v českém WebArchivu, který nedávno započal spolupráci s vydavateli na bázi dobrovolného poskytování elektronických zdrojů. Dalším bodem je zmínka o nedořešenosti legislativních otázek a důsledkem toho vzniklých problémů pro trvalou konzervaci českých webových zdrojů a jejich zpřístupnění.

Klíčová slova: WebArchiv, povinný výtisk, archivace, elektronický zdroj, Internet, copyright

1 Úvod

Počet publikací vytvořených v digitální formě denně narůstá. Mnohé z těchto digitálních dokumentů jsou publikovány na Internetu; z toho více než 90 procent připadá na dokumenty, které existují pouze v elektronické podobě. Podle výsledků studií zmizí 40 procent publikací na síti během jednoho roku a dalších 40 procent se v průběhu této doby změní. Podle toho bude pouze 20 procent dokumentů na Internetu dostupných od nynějška za rok.

Tato situace je alarmující, proto je třeba obdobně jako u tištěných dokumentů zajistit archivaci těchto elektronických zdrojů¹ jako součásti kulturního dědictví s cílem jejich trvalého zpřístupnění. Tyto elektronické dokumenty, stejně jako dokumenty tištěné, tvoří velkou část národního kulturního bohatství (mají často značnou informační hodnotu a pro budoucí generace se stanou cennými informačními prameny). Na rozdíl od tištěných mají však elektronické dokumenty daleko prehavější povahu.

Ve světě se problematikou archivace a trvalého zpřístupnění elektronických zdrojů přístupných online začaly zabývat vyspělejší země v polovině 90. let minulého století; v České republice se danou problematikou začala zabývat Národní knihovna ČR v roce 2000

---

* Národní knihovna ČR, Klementinum 190, 110 01 Praha 1 – ved. odd. elektronických online zdrojů (OEOZ)

** Národní knihovna ČR, Klementinum 190, 110 01 Praha 1 – OEOZ; studující 3. roč. ÚISK FF UK

*** Národní knihovna ČR, Klementinum 190, 110 01 Praha 1 – OEOZ; studující 3. roč. ÚISK FF UK

¹ Pod pojmem „elektronický zdroj“, „online zdroj“ či „elektronický dokument / publikace“ v tomto příspěvku máme na mysli zejména dokumenty zpřístupněné prostřednictvím Internetu.

v rámci projektu WebArchiv, jehož cílem je vytvořit postupy pro sběr a uchování digitálních (zejména webových) dokumentů a umožnit uživatelům trvalý přístup k těmto dokumentům, to vše v souladu s legislativou upravující autorská práva a týkající se povinnosti vydavatelů² odevzdávat povinný výtisk svých publikací.

2 Stav naší legislativy z pohledu elektronických publikací

Přestože se forma a nosič publikace během staletí změnily, základní funkce a poslání národních knihoven zůstávají téměř beze změny.

Jejich posláním je zachování kulturního dědictví dané země pro budoucí generace. Tato funkce je ve většině zemí podpořena zákonem o povinném výtisku. Stav české legislativní úpravy v porovnání s příslušnými legislativami v jiných zemích nijak nevybočuje z průměru.

Zákon u nás jednoznačně nezakotvuje povinnost odevzdávat povinný výtisk elektronických zdrojů. Ze zkušenosti z jiných zemí jako např. Dánsko, Norsko se můžeme poučit o důležitosti a smyslu takovýchto právních zakotvení.

V České republice existují 3 zákony, které musíme brát v úvahu. Je to **zákon č. 37/1995 Sb.**, o neperiodických publikacích, **zákon č. 46/2000 Sb.** tzv. tiskový zákon a **zákon č. 121/2000 Sb.** tzv. autorský zákon.

První zmiňovaný zákon lze aplikovat pro potřebu elektronických publikací včetně publikací přístupných online, jelikož dle jeho znění : „zahrnuje rozmnoženiny literárních, vědeckých a uměleckých děl určené k veřejnému šíření“, nosič zde zmíněn není. K praktickému využití zákona v oblasti publikací na Internetu je však třeba jej upřesnit prováděcí vyhláškou, ve které by byl popsán proces odevzdávání. Problematickým by ovšem zůstal fakt, že zákon se vztahuje pouze na monografické publikace (jednorázově vydané publikace), kterých na Internetu mnoho nenajdeme.

Horší je situace v případě druhém, tzv. tiskovém zákoně. Jak už sám název napovídá, o tzv. netištěných publikacích, tedy i elektronických zdrojích zde nemůže být řeč, přestože by sem tyto zdroje z hlediska svých vlastností (zejména periodicity) nejlépe spadaly.

Problematický je taktéž autorský zákon, který sice **umožňuje** knihovně zhotovit rozmnoženinu díla pro své archivní a konzervační účely, ale již **neumožňuje** její veřejné zpřístupnění.

Stav legislativy týkající se povinného výtisku v ostatních zemích je přehledně uveden v následující tabulce:

---

² Vydavatelem je osoba nebo organizace odpovědná za vydání dokumentu

tabulka č. 1 Stav legislativy povinného výtisku ve vybraných zemích

Země	zákon o PV*	co zahrnuje zákon o PV**	příprava pozměnovacího návrhu zahrnující online zdroje	jiné zabezpečení získávání elektronických zdrojů	projekt	přístup do archivu
Austrálie	Copyright Act 1968, doplněk 2000	pouze tištěné dokumenty	ANO	dobrovolné odevzdávání	PANDORA	přes www
USA	Copyright Law 2001	pouze offline zdroje	-	-	např. MINERVA, Internet Archive	přes www
Kanada	1995	obecně formulovaný zákon – zahrnuje elektronické zdroje	-	-	E-Collection	přes www
Japonsko	1999	offline i online el. zdroje (online jsou získávány pomocí individuálních smluv)	ANO	dobrovolné odevzdávání online zdrojů	WARP	-
JAR	1997	obecně formulovaný zákon – zahrnuje elektronické zdroje	-	-	-	-
Rakousko	2000	pouze offline zdroje	ANO	-	AOLA	NE
Německo	1969, doplněk 2001	pouze offline zdroje	ANO	dobrovolné odevzdávání	Archivserver depot ddb.de	v budově knihovny
Francie	1992	pouze offline zdroje	ANO	-	-	-
Holandsko	neexistuje legislativa PV	-	-	1999, dobrovolné odevzdávání offline i online (vyjma dynamických) el. zdrojů	DNEP	v budově knihovny
Dánsko	1998	offline i online (vyjma dynamických) el. zdroje	-	-	Netarchive.dk	v budově knihovny
Švédsko	1993/95	pouze offline zdroje	ANO	nařízení vlády z 8. 5. 2002	Kulturarw ³	v budově knihovny
Norsko	1989	obecně formulovaný zákon – zahrnuje elektronické zdroje	-	-	Paradigma	NE
Finsko	1980	pouze tištěné a audiovizuální dokumenty	2000, předložen návrh nového zákona	-	EVA	NE
Velká Británie	1911	pouze tištěné dokumenty	13. 3. 2003 prošel druhým čtením v parlamentu návrh nového zákona	dobrovolné odevzdávání offline zdrojů	-	-
Slovensko	2000	požadované formáty elektronických zdrojů	-	-	-	-
ČR	z.37/95 Sb. z.46/00 Sb.	pouze offline zdroje	ANO	dobrovolné odevzdávání	WebArchiv	NE

* datum oficiální platnosti

** včetně tradičních dokumentů

3 Situace ve vybraných zemích a jejich národní projekty

Každá země reprezentovaná národní knihovnou či jinou obdobnou institucí kráčí vlastní cestou za získáním a archivováním národního kulturního dědictví. Tyto knihovny či instituce se zabývají zpracováním a dlouhodobým uchováváním elektronických dokumentů, uložením těchto dokumentů do archivu a zajišťují jejich následné zpřístupnění.

Z technologického hlediska vytváření archivu elektronických online zdrojů dané země můžeme vymežit **2 hlavní přístupy**:

1. Kompletní archiv

Tvorba kompletního archivu probíhá pomocí automatizovaného sběru (tzv. harvesting) v předem specifikovaném prostoru (např. národní doména .cz) a ve stanovených intervalech. Tento archiv obsahuje relativně všechny veřejně přístupné online zdroje z vymezeného prostoru. Vlastní sběr nenárokuje intelektuální práci, ale o to nižší je kvalita zařazených zdrojů. Takto tvořený archiv nese větší právní rizika.

Tento způsob je uplatňován např. ve Švédsku (projekt Kulturarw³), Finsku (projekt EVA) a USA (projekt Internet Archive).

2. Výběrový archiv

Vytváření výběrového archivu je náročnější na čas a intelektuální práci. Je založeno na individuálním jednání s vlastníky práv nebo vydavateli, jsou zde předem stanovena obsahová a formální kritéria, dle kterých jsou zdroje vybírány. Takto vytvořený archiv zahrnuje sice jen malé procento z toho, co je na Internetu přístupné, ale nese menší právní rizika, protože má na základě jednání s vydavateli jasně definovaná přístupová práva.

Touto metodou tvoří národní archivy elektronických online zdrojů např. v Austrálii (projekt PANDORA), Kanadě (projekt E-Collection).

Setkáváme se i s případy, kdy tvorba archivu online zdrojů probíhá **použitím obou metod současně**. Příkladem jsou dánský projekt Netarchive.dk a český projekt WebArchiv, kde je uplatňován automatický sběr, ale dokumenty do té části archivu, která bude zpřístupněna, jsou vybírány dle předem stanovených kritérií.

Jak je patrné z tabulky č. 1, ve většině zemí není situace týkající se legislativy odevzdávání elektronických zdrojů příliš různorodá. Proto v mnoha státech přistoupili k jiným opatřením, jimiž by zákon alespoň částečně nahradili. Pro náš příspěvek jsme vybraly 8 zemí, které v této otázce postoupily nejdále a které by pro nás mohly být inspirativní.

3.1 Austrálie (*National Library of Australia*)

Legislativa:

V zákoně o copyrightu ani v jeho doplňcích (Copyright Act z roku 1968 a doplněk z r. 2000) nemá Austrálie zahrnuté elektronické publikace na fyzických nosičích, ani online publikace. Existuje ale dobrovolné odevzdávání těchto publikací.

Projekt:

V roce 1996 Národní knihovna Austrálie (National Library of Australia) začala budovat archiv vybraných významných australských online publikací známý pod jménem **PANDORA** [1] (Preserving and Accesing Networked Documentary Resources of Australia). Na rozdíl od automatického harvesting, který je prováděn v rámci projektů jako Kulturarw³ a Internet Archive, obsah archivu PANDORA je prováděn vysoce selektivním způsobem. Jeho cílem je vytvořit reprezentativní vzorek australského webu vytvořený akademickou obcí, vládou, obchodními společnostmi apod. a archivovat publikace vztahující se k historickým událostem. Na výběru publikací se podílí národní knihovna a její partnerské instituce. Na webových stránkách národní knihovny vydavatel zaregistruje svůj online zdroj do webového formuláře, kde odpoví i na otázku, zda souhlasí s uložením a následným zpřístupněním svého zdroje z archivu PANDORA. Pokud vydavatel souhlasí, zdroj je zkatologizován a katalogizační záznamy jsou pak součástí katalogu Národní knihovny, Národní bibliografické databáze a archivu PANDORA.

Přístup:

Většina archivovaných zdrojů je dostupná přes www rozhraní projektu. K některým archivovaným zdrojům existuje pouze omezený přístup (komerční, osobní důvod, právně diskutabilní obsah apod.). Komerčně produkováné nebo distribuované zdroje zařazené do archivu jsou předmětem vyjednávání mezi knihovnou a vydavatelem, pro určení takového přístupu, který by nepoškozoval komerční zájmy vydavatelů.

I když projekt PANDORA patří k nejlepším na světě, australští knihovníci i nadále bojují za novelu zákona o copyrightu.

3.2 Dánsko (*Det Kongelige Bibliotek*)

Legislativa:

Revidovaný zákon o povinném výtisku nabyt účinnosti 1. ledna 1998, vztahuje se na všechny publikované materiály bez ohledu na techniku publikování nebo typ nosiče. Některé technické a autorsko-právní otázky však zůstávají nedořešeny. Předmětem dánského povinného výtisku jsou pouze statické online dokumenty (kompletní nebo příležitostně aktualizované monografie a seriály) bez zmínky dynamických dokumentů (databáze a domovské stránky), bez kterých si dnešní Internet už stěží dovedeme představit. Problematická je taktéž v zákoně zahrnutá oznamovací povinnost pro vydavatele o vydání nových elektronických zdrojů. I přes značnou snahu Královské knihovny o propagaci, většina vydavatelů o dané povinnosti vůbec neví.

Projekt:

Netarchiv.dk[2] byl jednoletý projekt (8/2001 - 7/2002) pro výzkum strategie sběru a archivace dánských internetových zdrojů. Partnery projektu byla Královská knihovna v Kodani, Státní a univerzitní knihovna v Aarhusu a Centrum pro internetový výzkum na univerzitě v Aarhusu. Projekt je založen na smíšeném výběrovém harvesting.

Přístup:

Přístup k archivovaným zdrojům je umožněn pouze v čítárnách deponitních knihoven, je povolen tištěný výstup pro osobní potřebu.

3.3 Finsko (*Helsingfors Universitetsbibliotek*)

Legislativa:

V roce 2000 byl připraven a předložen ministerstvu školství návrh nového zákona. V tomto návrhu jsou zahrnuty tištěné dokumenty, offline a poprvé i online zdroje (statické i dynamické).

Ze zákona bude pro vydavatele elektronických zdrojů vyplývat oznamovací povinnost a rovněž se zavazují poskytovat jednu kopii elektronickému archivu.

Předpokládaný datum uzákonění tohoto návrhu nastane nejdříve v druhé polovině tohoto roku. Významná část finských online publikací bude sbírána pomocí harvesteru. Pro vyhledávání informací bude použit nástroj, který byl v nedávné době vyvinut v rámci projektu Nordic Web Archive (spolupráce všech skandinávských národních knihoven za účelem výměny informací o problematice archivování webu). Nejdůležitější materiály budou registrovány v národní bibliografické databázi Fennica stejným způsobem jak je tomu u tištěných materiálů.

Projekty:

Projekt EVA[3] (1996–2000), koordinovaný Helsinskou univerzitní knihovnou, byl společnou aktivitou finských knihoven, vydavatelů a odborných organizací. Jeho hlavním cílem bylo vytváření metod a nástrojů k shromažďování, registrování a trvalého archivování elektronických zdrojů.

Přístup:

Přístup k archivovaným dokumentům bude umožněn z většiny depozitních finských knihoven, pouze však pro oprávněné uživatele.

3.4 Holandsko (*Koninklijke Bibliotheek*)

Legislativa:

Holandsko nemá zavedenu legislativu povinného výtisku, odevzdávání všech dokumentů včetně elektronických zdrojů funguje na dobrovolné bázi. Depozitní knihovnou je Královská knihovna na základě dohody mezi holandskou vládou a národními asociacemi vydavatelů a knihkupců. Při jednání s holandskou asociací vydavatelů (NUV) bylo vytvořeno schéma dobrovolného odevzdávání offline materiálů.

V roce 1999 bylo dojednáno mezi Královskou knihovnou a NUV úplné znění Dohody o dobrovolném odevzdávání povinných výtisků (podle modelu CENL-FEP) jak pro offline, tak i pro online materiály. Dynamické databáze však zatím nejsou touto smlouvou pokryty.

Kritéria výběru jsou identická s výběrem tištěných dokumentů.

Projekt:

Uchování elektronických dokumentů je v Holandsku zajištěno systémem DNEP[4] (Depot van Nederlands Elektronische Publicaties).

Depozitní systém bude pravděpodobně založený na OAIS-RM (Open Archival Information System - Reference Model), ISO standardu pro digitální archivování. Znamenalo by to zajištění vysokých kvalitních podmínek pro trvalé uchování.

Přístup:

Přístup k archivovaným dokumentům je možný pouze v budově Královské knihovny.

3.5 Německo (Die Deutsche Bibliothek)

Legislativa:

Vydavatelé v Německu se zavazují odevzdávat povinný výtisk knihovně **Die Deutsche Bibliothek (DDB)** včetně elektronických zdrojů na fyzických nosičích. Online publikace ještě nejsou předmětem odevzdávání, ale od roku 1998 funguje systém dobrovolného odevzdávání online publikací.

Projekt:

Projekt **Archivserver deposit.ddb.de**[5] provozovaný DDB je založen na elektronické komunikaci s vydavatelem. DDB nejprve vydavateli přidělí přihlašovací jméno a heslo, pomocí nichž vydavatel zaregistruje svůj zdroj do webového formuláře. Na základě údajů z formuláře vytvoří DDB metadatový záznam ve formátu odvozeném od Dublin Core Metadata Element Set. Tento záznam vydavatel vloží do zdrojového kódu. Svůj zdroj potom zašle DDB v komprimované podobě a ten je poté uložen do archivu DDB.

Je jasné, že tímto způsobem lze odevzdávat pouze vymezené online publikace. Jejich vlastnosti (resp. to, zda jsou přenositelné prostřednictvím počítačové sítě a je možné je zpřístupnit v lokálním režimu depozitní knihovny) jsou definovány ze strany DDB.

Přístup:

Volný přístup k publikacím uloženým na archivním serveru DDB, které podléhají autorskému zákonu, je umožněn registrovaným uživatelům na multimediálním terminálu v čítárnách DDB. Vybrané publikace mohou být vytištěny nebo staženy pro osobní potřebu na vyhrazeném místě v knihovně. Za tisk nebo stažení je účtován poplatek.

3.6 Spojené státy americké

V USA existuje mnoho digitálních archivů, z těch nejznámějších jmenujme alespoň již výše zmíněný **Internet Archive**[6] provozovaný neziskovou organizací v San Francisku nebo projekt Library of Congress nazvaný **Minerva**[7] (Mapping the Internet Electronic Resources Virtual Archive). Situace týkající se copyrightu je však ve Spojených státech naprosto odlišná od situace v našem prostředí. Proto jsme se rozhodly touto problematikou v příspěvku více nezabývat.

3.7 Švédsko (*Kunliga biblioteket*)

Legislativa:

Zákon o povinném výtisku z roku 1993 zahrnuje hmotné, nikoliv síťové elektronické publikace.

Projekt:

Projekt **Kulturarw**³[8] byl zahájen v roce 1996 na půdě švédské Královské knihovny. Základní myšlenkou projektu (která je shodná s neziskovým Internet Archive) je uchovávat celý prostor švédského webu, tzn. snaha o vytvoření kompletního archivu.

Existují pro to 3 základní důvody:

1. je obtížné určit, co bude hodnotné pro budoucí badatele a co ne
2. vytvořit výběr z milionů internetových stránek vyžaduje vysoké lidské úsilí a vysoké náklady
3. snižuje se cena paměťových médií

Projekt je zaměřen na periodika (elektronické časopisy a noviny), statické dokumenty (např. texty v elektronických archivech) a na dynamické dokumenty s odkazy. V současné době jsou uchovávány pouze veřejně přístupné dokumenty, publikace požadující heslo tedy nejsou archivovány.

Přístup:

V květnu 2002 vydala švédská vláda zvláštní nařízení, které opravňuje Královskou knihovnu, aby vytvářela archiv švédských online zdrojů, který následně zpřístupní veřejnosti v budově knihovny.

3.8 Velká Británie (*British Library*)

Legislativa:

Ze zákona o copyrightu z roku 1911 vyplývá pro vydavatele povinnost odevzdávat jednu kopii každé své publikace Britské knihovně a pěti dalším depozitním knihovnám. Tento zákon se nevztahuje na elektronické publikace, a proto byly Britskou knihovnou v roce 1996 předloženy návrhy pro rozšíření povinného výtisku o netištěné materiály.

V roce 2000 vstoupila v platnost směrnice o dobrovolném odevzdávání elektronických zdrojů (důraz byl ovšem kladen především na elektronické zdroje na fyzických nosičích), kterou podporovali jak vydavatelé, tak depozitní knihovny.

14. března 2003 prošla druhým čtením v britském parlamentu **novela zákona o copyrightu**, která zahrnuje i elektronické zdroje, a to jak na fyzických nosičích, tak online zdroje. Než vyjde tato novela v platnost, musí projít ještě několika fázemi schvalování. Její navrhovatelé si jsou dobře vědomi ztráty kulturního dědictví, která by nastala, pokud by zákon nebyl přijat, a proto apelují na zákonodárce, vydavatele a veřejnost, aby tento návrh podpořili.

4 Mezinárodní projekty

Je důležité zmínit, že ve světě existuje několik mezinárodních projektů, které sbírají zkušenosti z oblasti registrace, archivace, ochrany a zpřístupnění elektronických zdrojů publikovaných v síti Internet a stanovují budoucí úlohu evropských národních knihoven. Snaží se o vytvoření podmínek pro propojení bibliografických agentur a vydavatelů elektronických zdrojů. V Evropě za podpory Evropské komise se touto problematikou zabývaly mezinárodní projekty **COBRA+** (1996 – 1998), **BIBLINK**[9] (1996 - 2000) a **NEDLIB**[10] (1998–2001). Jako další z významných projektů je třeba zmínit **Nordic Web Archive**[11], který je vzorovým příkladem úzké spolupráce skandinávských zemí.

5 Mezinárodní deklarace CENL/FEP [12]

Alternativu legislativy povinného výtisku elektronických zdrojů nabízí *Mezinárodní deklarace k odevzdávání elektronických dokumentů do konzervačního fondu*, která byla připravena na základě rozsáhlé spolupráce CENL (Conference of European National Librarians) a Federace evropských vydavatelů (FEP - Federation of European Publishers). Deklarace byla publikována v roce 2000.

Mnoho zemí, které získávají elektronické zdroje na základě dohody o dobrovolném odevzdávání, se při tvorbě takovýchto dohod opíralo právě o tuto mezinárodní deklaraci. V rámci deklarace byla stanovena pravidla pro dobrovolné poskytování kopie elektronických online dokumentů do elektronického archivu. Bylo doporučeno, aby se knihovny ve fázi

pilotních projektů dohodly s vydavateli na otázkách definic pojmů „dokument“ a „vydavatel“. Implementace těchto pravidel by měla být průběžně monitorována a na základě zkušeností by se měla navrhnout účinná a oběma stranám vyhovující legislativa.

6 Současný stav WebArchivu – s kým spolupracujeme a jak

Doba existence elektronického dokumentu na Internetu se podle různých pramenů liší, v průměru tak činí asi jeden rok a každé dva roky se obmění polovina všech internetových zdrojů. Z hlediska Národní knihovny ČR, jejímž zájmem je dlouhodobé uchování kulturního dědictví, je proto nutné přistoupit k aktivní ochraně těchto dokumentů formou archivace.

Novela zákona o povinném výtisku zahrnující elektronické online zdroje vyžaduje propracované podklady, proto jsme se rozhodli současnou situaci řešit vytvořením **Smlouvy o poskytování elektronických online zdrojů**, kterou jsme připravili ve spolupráci s právníky na základě výše zmiňovaného doporučení CENL/FEP.

Kritéria výběru zdrojů byla stanovena již v prvních letech existence WebArchivu. Jde nám především o to, archivovat ty publikace, u kterých je větší pravděpodobnost ztráty. Tzn. **online publikace**, které nevycházejí v jiné formě (papírové, fyzické médium). Dalším kritériem je **obsah zdroje**, který by měl být určen především pro informování, nikoliv pro zábavu. Třetím hlavním kritériem bylo stanovení formátu zdroje (preferují se všeobecně podporované formáty jako např. HTML, XML, JPG, RTF).

V první fázi jednání s potencionálními vydavateli a při přípravě zkušebního vzorku archivovaných zdrojů jsme vybrali 20 vydavatelů, které jsme prostřednictvím elektronické pošty oslovili. Z nich 4 spolupráci odmítli a se 4 vydavateli stále jednáme. V současné době má tedy Národní knihovna ČR v rámci projektu WebArchiv uzavřeno 12 Smluv o poskytování elektronických online zdrojů. Seznam vydavatelů a jejich zdrojů najdete na webových stránkách projektu.³

Pro letmé seznámení se smlouvou jsme vybrali její **nejdůležitější body**:

- Poskytovatel (vydavatel) souhlasí s tím aby: „Národní knihovna vyhledávala, stahovala, ukládala, činila kopie a trvale uchovávala jím vydané elektronické online zdroje...“.
- Poskytovatel souhlasí, aby se jím poskytnuté elektronické online zdroje staly součástí České národní bibliografie.
- Poskytovatel se dále zavazuje vytvářet resp. vkládat do zdrojů metadata dle standardu Dublin Core.
- Smlouva se nevztahuje na ty zdroje, které byly Národní knihovně odevzdány jako povinný výtisk v jiné formě, zdroje reklamní povahy, utajované skutečnosti, zdroje určené výhradně pro interní nebo soukromé užití, materiály politických stran, občanských sdružení apod., jejichž cílem je rozšíření členské základny.
- Za poskytování zdrojů nepřísluší poskytovateli žádná odměna, veškeré náklady nese Národní knihovna.
- Elektronické online zdroje získané na základě této smlouvy od poskytovatele uloží /archivuje/ Národní knihovna na zvláštním počítačovém serveru spravovaném Národní

---

³ <http://www.webarchiv.cz/vydavatele.html>

knihovnou ve spolupráci s Ústavem výpočetní techniky Masarykovy univerzity v Brně a připojeném k akademické síti CESNET.

- Plný přístup k archivovaným zdrojům mají pouze oprávnění zaměstnanci.
- Národní knihovna je oprávněna zpřístupňovat rozmnoženinu elektronického online zdroje pouze na vymezených terminálech oprávněným uživatelům (rozuměj registrovaným uživatelům knihovny). Tito uživatelé mají ke zdrojům omezený přístup, tzn. mohou si zdroje pouze číst bez možnosti je kopírovat, měnit či rozmnožovat.

Důvodem pro odmítnutí smlouvy vydavatelem se stal právě poslední zmíněný bod. Vydavatelé nerozuměli tomu, proč by měl být jejich zdroj přístupný pouze z vymezeného terminálu a pouze oprávněným uživatelům, když na Internetu si ho může prohlédnout kdokoli a odkudkoli. Problém je v autorském zákoně, který sice **umožňuje** knihovně zhotovit rozmnoženinu díla pro své archivní a konzervační účely, ale již **neumožňuje** jeho veřejné zpřístupnění.

Všechny zdroje, s jejichž vydavateli máme podepsanou smlouvu, budou zkatologizovány v knihovnickém systému Aleph a měly by se stát jak součástí archivu elektronických online zdrojů (konzervační fond) tak součástí České národní bibliografie (bibliografické záznamy).

Při zpracování elektronických zdrojů hrají rovněž důležitou roli metadata, tj. strukturované, popisné údaje, které nesou informace o primárních datech, a která je umožňují správně interpretovat. Metadata plní vedle bibliografické funkce (reprezentují formální a obsahové znaky dokumentu) také funkci archivační (zachování integrity elektronického dokumentu) a vyhledávací.

Smlouvu vydavatelům předkládáme ve dvou verzích. Varianty smluv se liší v bodě II/5, a to v rozsahu práce, který pro vydavatele vyplývá z podepsání konkrétní smlouvy. V první verzi se vydavatel zavazuje sám vkládat do jím vydávaných elektronických online zdrojů (konkrétně jeho zdrojového kódu) metadatový záznam podle standardu Dublin Core. Ve druhé verzi smlouvy se vydavatel zavazuje vkládat metadata, která zpracuje Národní knihovna.

Zpřístupnění těchto zdrojů z archivu se předpokládá na vymezeném terminálu v referenčním centru v Národní knihovně a v Moravské zemské knihovně, počítá se též se zpřístupněním přes Jednotnou informační bránu, připravovanou v Národní knihovně ČR.

Na katedře softwarového inženýrství MFF UK řeší skupina studentů dle našeho zadání týmový projekt na vytvoření indexační a vyhledávací aplikace. Ve světě je již vyvinuto několik vyhledávacích systémů, které jsou pro nás ovšem z finančních důvodů nedostupné. Díky kontaktům s týmem Norské národní knihovny bychom mohli pro potřeby vyhledávání získat její systém pro indexaci a zpřístupnění webového archivu, který se chystá v letošním roce dát volně k dispozici.

7 Potencionální východiska pro WebArchiv - návaznost na obdobné projekty ve světě

Jak je patrné z předchozího textu (viz bod 3), problém novelizace zákona o povinném výtisku se netýká pouze České republiky. Domníváme se, že stávající smlouvy s vydavateli nám umožní rozpracovat metodickou a technickou stránku odevzdávání povinného výtisku online zdrojů, která by se mohla stát vodítkem při tvorbě či přeměně zákona, resp. zákonů.

Víme, že nový zákon o povinném výtisku nevyřeší všechny problémy, ale alespoň by nám pomohl legalizovat proces stahování a ukládání vybraných online zdrojů. Otázku zpřístupnění by měl řešit autorský zákon, který se bude u nás pravděpodobně novelizovat v souladu

s právem Evropské unie. Prozatímním východiskem by mohly být udělené výjimky ze zákona pro knihovny či digitální archivy jako je tomu v Austrálii.

Podobně jako v Austrálii bychom chtěli řešit i problematiku registrace nových online zdrojů. Důvodem takovéto registrace je především možnost výběru relevantních zdrojů do archivu a následné kontaktování vydavatele. V dnešní době neexistuje žádný registr nebo evidence elektronických online zdrojů, jako je tomu např. u časopisů. Podle naší představy by se mohl pro povinnou registraci používat elektronický formulář obsahující základní informace o zdroji a jeho vydavateli umístěný na webových stránkách Národní knihovny ČR, Ministerstva kultury ČR či Ministerstva informatiky ČR. Tento formulář by vyplnili vydavatelé, kteří právě vydali nový elektronický zdroj odpovídající stanoveným kritériím. Údaje by byly evidovány v centrálním registru. Takováto registrace by nám umožnila rychlejší a snazší seznámení s nejnovějšími zdroji a eliminovala by práci spjatou s vyhledáváním těchto zdrojů.

K tomu, aby vydavatelé věděli o existenci takovéto registrace, je zapotřebí mediální propagace projektu WebArchiv. Vycházíme ze zkušenosti při vyjednávání s vydavateli, kdy téměř 100% z nich o WebArchivu nebo podobném projektu ve světě nikdy neslyšelo. Projekt WebArchiv má svou webovou prezentaci⁴, kde jsou zpřístupněny nejvýznamnější dokumenty, odkazy na zdroje a SW nástroje týkající se problematiky. Je zde nově i odkaz „informace pro vydavatele“, kde je podrobně vysvětlen náš záměr a principy dobrovolného odevzdávání online zdrojů. K tomu, aby se problematika archivace domácích elektronických zdrojů dostala do širšího povědomí chybí podpora komunikačních médií.

8 Závěr

Je evidentní, že zanedlouho značná část kulturního dědictví bude pro příští generace vytvářena a zpřístupňovaná zejména v digitální podobě.

Pokud máme zájem, aby tato data přežila, je důležité, abychom měli možnost pokračovat ve výzkumu a vývoji projektu WebArchiv. K tomu je nutné finanční zajištění, ale též politická podpora. Všichni víme, že situace v současném knihovnictví je tristní. Uchování elektronických online zdrojů je velmi náročné z hlediska softwarových i hardwarových nástrojů, ale i z hlediska lidských zdrojů. Je třeba hledat finanční zdroje na provozní zpracování a zajištění trvalého uchování elektronických zdrojů.

Pokud se nám to podaří, nebude zanedbatelná část našeho kulturního dědictví nenávratně ztracena.

Použitá literatura a WWW odkazy

1. PANDORA Project : Preserving and Accessing Networked Documentary Resources of Australia [online]. Canberra (Austrálie) : National Library of Australia, last updated 6 March 2003 [cit. 2003-04-05]. Dostupné na World Wide Web: <<http://pandora.nla.gov.au/index.html>>.
2. Netarchive.dk. Project-reports [online]. Stockholm (Dánsko) : The Royal Library, last updated 3 February 2003 [cit. 2003-04-05]. Dostupné na World Wide Web: <<http://www.netarkivet.dk/rap/index-en.htm>>.

---

⁴ <http://www.webarchiv.cz>

3. EVA : the acquisition and archiving of electronic network publications [online]. Helsinki (Finsko) : Helsinki University Library, last updated 15-Dec-1997 [cit. 2003-03-17]. Dostupné na World Wide Web: <<http://www.lib.helsinki.fi/eva/english.html/>>.
4. DNEP : Project Deposit of Dutch Electronic Publications [online]. Amsterdam (Holandsko) : National Library of the Netherlands, [cit. 2003-03-17]. Dostupné na World Wide Web: <http://www.kb.nl/kb/resources/frameset_kb.html?/kb/ict/dea/index-en.html>.
5. Archivserver DEPOSIT.DDB.DE [online]. Die Deutsche Bibliothek, last updated 10.10 2002 [cit. 2003-04-05]. Dostupné na World Wide Web: <<http://deposit.ddb.de/>>.
6. Internet Archive [online], [cit. 2003-03-17]. Dostupné na World Wide Web: <<http://www.archive.org/>>.
7. Minerva: Mapping the Internet Electronic Resource Virtual Archive [online]. Washington : The Library of Congress, [cit. 2003-03-17]. Dostupné na World Wide Web: <<http://www.loc.gov/minerva/>>.
8. Kulturarw³ [online]. Stockholm (Švédsko): The Royal Library, last updated 13 February 2003 [cit. 2003-04-05]. Dostupné na World Wide Web: <<http://www.kb.se/kw3/ENG/>>.
9. Biblink [online]. Bath (Anglie) : UKOLN, last updated 12 July 2000 [cit. 9. dubna 2001]. Dostupné na World Wide Web: <<http://hosted.ukoln.ac.uk/biblink/>>.
10. NEDLIB : Networked European Deposit Library [online]. Hague (Nizozemí) : Koninklijke Bibliotheek, c1998, [cit. 2003-03-17]. Dostupné na World Wide Web: <<http://www.kb.nl/nedlib/>>.
11. The Nordic Metadata projects [online]. Helsinki (Finsko) : Helsinki University Library, 1996, last updated 21 February 2000 [cit. 2003-04-05]. Dostupné na World Wide Web: <<http://www.lib.helsinki.fi/meta/>>.
12. Conference of European National Librarians, Federation of European Publishers (CENL/FEP). Mezinárodní deklarace k odevzdávání elektronických dokumentů do konzervačního fondu. *Národní knihovna*, 2001, roč. 12, č. 4, s. 289 – 293. ISSN 0862-7487
13. KAVČIČ-ČOLIC, Alenka. Archiving the Web – some legal aspects [online]. *68th IFLA Council and General Conference, August 18-24, 2002*. Glasgow (Scotland), 2002 [cit. 2003-03-20]. Dostupné na World Wide Web: <<http://www.ifla.org/IV/ifla68/papers/116-163e.pdf>>.
14. Austrian On-Line Archive. Web Archiving Bibliography [online]. Last updated 8 March 2003 [cit. 2003-04-10]. Dostupné na World Wide Web: <<http://www.ifs.tuwien.ac.at/~aola/links/WebArchiving.html>>.
15. Registrace, ochrana a zpřístupnění domácích elektronických zdrojů v síti Internet : souhrnná zpráva za rok 2000 [online]. Praha : Národní knihovna ČR, 2000 [cit. 2003-03-17]. Dostupné na World Wide Web: <<http://webarchiv.cz/dokumenty.html>>.
16. VOJTÁŠEK, Filip. Archivace a zpřístupnění elektronických dokumentů se zaměřením na webové zdroje. *Knihovny současnosti 2001: sborník z 9. konference, konané ve dnech 11. – 13. září 2001 v Seči u Chrudimi*. Brno : Sdružení knihoven ČR, 2001, s. 136-147. ISBN 80-86249-14-X.
17. The British Library [online]. last updated 2 April 2003 [cit. 2003-04-05]. Dostupné na World Wide Web: <<http://www.bl.uk/>>.
18. Legal deposit [online]. Oslo (Norsko): Nasjonalbiblioteket, last updated 3 April 2003 [cit. 2003-04-05]. Dostupné na World Wide Web: <http://www.nb.no/html/legal_deposit.html>.
19. National strategies. PADI: Preserving Access to Digital Information [online]. Canberra (Austrálie) : National Library of Australia, last updated August 2002 [cit. 2003-04-05]. Dostupné na World Wide Web: <<http://www.nla.gov.au/padi/topics/65.html>>.
20. National Library of Canada Electronic Collection [online]. Ottawa (Kanada): National Library of Canada, revised 2001-02-26 [cit. 2003-04-05]. Dostupné na World Wide Web: <<http://collection.nlc-bnc.ca/e-coll-e/index-e.htm>>.

21. Zákon č. 121/2000 Sb. Zákon o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon).
22. CHARLESWORTH, Andrew. Legal issues relating to the archiving of Internet resources in the UK, EU, USA and Australia: a study undertaken for the JISC and Wellcome Trust [online]. 25 February 2003. Dostupné na World Wide Web: <http://library.wellcome.ac.uk/projects/archiving_legal.pdf>.